

Leśniczowie powiatów zachodnich guberni grodzieńskiej w latach 1869–1915

DOI: 10.15290/sp.2022.30.06

Abstrakt Tekst dotyczy leśniczych zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej w latach 1869–1915. Celem badania jest próba analizy obsady personalnej rosyjskich rządowych leśnictw w zachodnich powiatach guberni grodzieńskiej. W badaniu przeanalizowano oficjalne rosyjskie źródło drukowane. Wykorzystano wybrane elementy: metody analizy obsady stanowiska leśniczego w zachodnich powiatach guberni grodzieńskiej i metody prozopograficznej. Przeanalizowano obsadę personalną leśniczych, ustalono podstawowe informacje biograficzne. Szkic naukowy pokazuje elementy procesu unifikacji i rusyfikacji leśniczych z rejonu Białegostoku, Sokółki i Bielska Podlaskiego w rosyjskim imperium przed 1915 r.

Słowa kluczowe gubernia grodzieńska, las, Białystok, Sokółka, Bielsk Podlaski, leśnicy, Rosja, administracja

Abstract The subject of the text are the foresters of the western districts of the Grodno Governorate in the years 1869–1915. The aim of the research is to analyze the staffing of Russian government forestry in the western districts of the Grodno Governorate. Official Russian printed sources were analyzed in the study. Selected elements were used: methods of analyzing the staffing of forester's posts in the western districts of the Grodno Governorate and elements of the prosopographic method. The text analyzes the staffing of foresters and establishes basic biographical information. The scientific sketch shows the elements of the process of unification and Russification of foresters from the Białystok, Sokółka and Bielsk Podlaski regions in the Russian Empire before 1915.

Key words Grodno Governorate, Białystok, Sokółka, Bielsk Podlaski, forest, forester, administration, Russia

Lasy położone na obszarze zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej (powiat białostocki, bielski i sokółski), na przełomie XIX i XX w. obejmowały Puszcę Knyszyńską, Białowieską, Mielnicką i Lasy Hołowieskie. Dzieliły się na własność prywatną i rządową. Ostatnią zarządzał Wydział Leśnictwa Ministerstwa Dóbr Państwowych Rosji. Do wybuchu I wojny światowej gospodarka leśna Imperium Rosyjskiego, pomimo różnych problemów, była dochodową gałęzią państwa¹.

Personel leśny po powstaniu styczniowym w Królestwie Polskim, będącym w strukturach państwa rosyjskiego, analizował Krzysztof Latawiec, Artur

---

¹ Latawiec 2007b, s. 105; Górak 2007, s. 119.

Górak, Dariusz Klemantowicz i Agnieszka Hucz². Leśniczowie na terenie guberni grodzieńskiej, na chwilę obecną, nie doczekali się badań³. Charakterystykę społeczno-ekonomiczną zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej – powiat sokólski, białostocki i bielski – omówił Adam Czesław Dobroński⁴. Rosyjską politykę depolonizacji Kraju Północno-Zachodniego po powstaniu styczniowym poddał analizie Stanisław Wiech⁵.

Celem tekstu jest zasygnalizowanie możliwości wykonania pełnej analizy obsady personalnej rosyjskich rządowych leśnictw w zachodnich powiatach guberni grodzieńskiej. Tekst skoncentruje się jedynie na elementach analizy stanowiska leśniczego w powiatach białostockim, bielskim i sokólskim. Dawny obszar administracyjny państwa rosyjskiego współcześnie wchodzi w skład województwa podlaskiego. Pierwszą datę graniczną publikacji wyznacza reforma Korpusu Leśniczych w 1869 r. Z kolei w 1915 r. miała miejsce ewakuacja administracji i ludności cywilnej, w tym personelu leśnego, w głąb Rosji. Podstawę źródłową badania stanowi Памятная Книжка Гродненской Губернии (dalej: ПКГГ) za lata 1869–1915 wydawana w Grodnie przez Komitet Statystyczny guberni grodzieńskiej⁶. Pomimo pewnych wad⁷ rocznik umożliwi przeprowadzenie niepełnego, sondażowego, badania. Należy go traktować jako źródło pomocnicze w stosunku do niezbadanego materiału archiwalnego. Również posiłkowy charakter ma źródło drukowane: *Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи. Ч. 2: Власти и места управления: губернского, областного, окружного, уездного и ведомства их*⁸.

² Latawiec 2007b, s. 105–106; (zob. też Górak 2007a, s. 119–150; Latawiec 2007a, s. 151–185); Klemantowicz 2008, s. 151–160; Hucz 2005, s. 68–96.

³ Pod pojęciem „leśniczych” rozumiem osoby kierujące leśnictwami, a po terminem „leśnik” szeroko rozumiany personel leśny.

⁴ Dobroński 1980.

⁵ Wiech 2018; Wiech 2021. Pod pojęciem Kraju Północno-Zachodniego rozumiem obszar złożony z sześciu guberni: grodzieńskiej, wileńskiej, kowieńskiej, mińskiej, mohylewskiej i witebskiej (zob. Wiech 2018, s. 12).

⁶ Памятная Книжка Гродненской Губернии на 1869 годъ (dalej: ПКГГ 1869); ПКГГ 1870; ПКГГ 1871; ПКГГ 1872; ПКГГ 1873; ПКГГ 1874; ПКГГ 1875; ПКГГ 1876; ПКГГ 1877; ПКГГ 1878; ПКГГ 1879; ПКГГ 1880; ПКГГ 1882; ПКГГ 1885; ПКГГ 1886; ПКГГ 1887; ПКГГ 1888; ПКГГ 1889; ПКГГ 1890; ПКГГ 1891; ПКГГ 1892; ПКГГ 1893; ПКГГ 1894; ПКГГ 1895; ПКГГ 1896; ПКГГ 1897; ПКГГ 1898; ПКГГ 1899; ПКГГ 1900; ПКГГ 1901; ПКГГ 1902; ПКГГ 1903; ПКГГ 1904; ПКГГ 1905; ПКГГ 1906; ПКГГ 1907; ПКГГ 1908; ПКГГ 1909; ПКГГ 1910; ПКГГ 1911; ПКГГ 1912; ПКГГ 1913; ПКГГ 1914; ПКГГ 1915.

⁷ Analiza zawartości i przydatności do badań poszczególnych roczników „Памятная Книжка” zob. Andrysiak 2013, s. 81–87; Wydra 2004, s. 457–469. Krytyka zawartości Памятная Книжка Гродненской Губернии за lata 1864–1915 zob. Dmitruk 2017, s. 82–86.

⁸ Адрес-календарь 1914 (dalej: A-K 1914).

W opracowaniu wykorzystano wybrane elementy metod: analizy obsady stanowiska leśniczego w zachodnich powiatach guberni grodzieńskiej i prozopograficznej. Warto wspomnieć, że od 1902 r. w ПКГТ nie publikowano szczegółowych informacji personalnych dotyczących rosyjskich leśniczych na różnych szczeblach, a analizowany egzemplarz za 1910 r. był wybrakowany. Materiał archiwalny związany z zarządem, administracją, organizacją, gospodarką i polityką leśną, sprawami kadrowo-księgowymi leśnictw zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej na przełomie XIX i XX w. znajduje się w Narodowym Historycznym Archiwum Białorusi w Grodnie⁹. Wskazane źródła archiwalne w dalszym ciągu czekają na historyka, który podejmie stosowne badania i wyciągnie odpowiednie wnioski. Tekst jest jedynie przyczynkiem naukowym.

Wydział Leśny Ministerstwa Dóbr Państwowych

Departament Lasów Państwowych, funkcjonujący w Ministerstwie Finansów, zorganizowano za panowania cara Aleksandra I Romanowa w 1802 r. Głównym celem jednostki administracyjnej było uzyskanie dochodów z polityki leśnej, kierowanie gospodarką leśną oraz ochrona lasów państwowych. Od 1811 r. Ministerstwo Finansów kontrolowało finanse departamentu, a 26 XII 1837 r. jednostka weszła w skład Ministerstwa Dóbr Państwowych¹⁰.

Na podstawie ukazu cara Mikołaja I Romanowa z 11 II 1839 r., w ramach Ministerstwa Dóbr Państwowych, zorganizowano Korpus Leśniczych. Miał on charakter formacji wojskowej. Korpus składał się z oficerów, podoficerów i strzelców leśnych. Kandydatów do jednostki rekrutowano spośród absolwentów szkół leśnych. Do niższych rangą stopni zaliczono strażników leśnych. Jego członkowie nosili specjalne umundurowanie¹¹.

Dnia 18 I 1843 r. w ramach Ministerstwa Dóbr Państwowych powstał Departament Leśny dzielący się na sześć Wydziałów (Inspektorat, Zarząd Lasów, Ochrona Lasów, Gospodarka Leśna, Użytkowania Lasów, Rachunkowy). Zarząd Lasów nadzorował prace leśnictw w Rosji. Dwa lata później we wszystkich guberniach ustanowiono okręgowych rewizorów leśnych, którzy kierowali okręgami leśnymi oraz sprawowali funkcję kontrolną i nadzorczą wobec

⁹ Fondy: 19, 31, 333, 345, 347, 350, 351, 354, 355, 357, 359. Wskazanie za: Национальный Исторический Архив 2016, s. 163–167, 264. W związku z agresją rosyjską na Ukrainę, która rozpoczęła się 24 II 2022 r., przy zaangażowaniu państwa białoruskiego w konflikt zbrojny, trudno będzie prowadzić historykom z Polski badania archiwalne na terenie Rosji i Białorusi.

¹⁰ Górak 2007, s. 121; Алексеев, Третьяков 2017, (wersja elektroniczna: <http://scientific-notes.ru/#new-number?id=47>). Daty dzienne są podane w stylu gregoriańskim.

¹¹ Полное собрание 1840, s. 111–119; Górak 2007, s. 121; Latawiec 2007a, s. 155–156.

leśnictw¹². Do ochrony lasów państwowych powołano w 1845 i 1851 r. straż leśną. Rekrutowano do niej żołnierzy rezerwy. Straż leśna dzieliła się na konduktorów, strażników konnych i pieszych, stałej leśnej straży złożonej z chłopów, strzelców, strażników, starostów pożarowych i gajowych¹³.

Korpus Leśniczych przekształcono 18 VI 1869 r. w strukturę cywilną Ministerstwa Dóbr Państwowych. Lasy rządowe w guberniach podzielono na leśnictwa okręgowe, rewiry, obchody i objazdy. Leśnictwami kierowali leśniczowie, rewirami – konduktorzy leśni, objazdami – strażnicy konni, obchodami – strażnicy piesi. Funkcję kontrolną powierzono ponownie rewizorom okręgowym¹⁴.

Zmiany organizacyjne lasów państwowych wprowadzono 15 IV 1888 r.¹⁵ Powołano wówczas do życia Komitet Leśny i Komitet Ochrony Lasów podlegające Dyrektorowi Departamentu Wydziału Leśnego Ministerstwa Dóbr Państwowych. W każdej guberni funkcjonował Komitet Ochrony Lasu kierowany przez gubernatora i podlegający Gubernialnemu Zarządowi Dóbr Państwowych. W skład komitetu wchodził leśni rewizorzy. Powierzono im zarządzanie poszczególnych części lasów państwowych w danej guberni.

W 1893 r. Ministerstwo Dóbr Państwa przekształcono w Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych, a w 1915 r. w Ministerstwo Rolnictwa¹⁶. Do rewolucji 1917 r. Departament Wydziału Leśnego pozostał w strukturach tej ostatniej jednostki administracyjnej szczebla centralnego¹⁷.

Zarys organizacji administracji leśnej w powiatach białostockim, bielskim i sokólskim

W 1854 r. na obszarze guberni grodzieńskiej było 872 903 ha lasów. Własność państwa stanowiło 585 925 ha¹⁸. Areał lasów państwowych zmniejszył się do 395 904 ha w 1899 r.¹⁹, a w 1906 r. było 590 966 ha lasów, z czego 438 783 ha posiadało państwo rosyjskie²⁰. W guberni grodzieńskiej powierzchnia lasów państwowych między 1854 a 1906 r. zmniejszyła się o 25,11% powierzchni. Na przełomie wieków podobne zjawisko, na poziomie 28%, wystąpiło w Królestwie

¹² Górak 2007, s. 121–122; Алексеев, Третьяков 2017.

¹³ Górak 2007, s. 124.

¹⁴ Полное собрание законов Российской империи 1873, с. 592–593; Latawiec 2007b, s. 105; Górak 2007, s. 122–123; Алексеев, Третьяков 2017.

¹⁵ Полное собрание законов Российской империи 1888, с. 148–156.

¹⁶ Latawiec 2007a, s. 155.

¹⁷ Алексеев, Третьяков 2017.

¹⁸ Połujaniński 1854, s. 165.

¹⁹ ПКГТ 1900, ч. IV, с. 15.

²⁰ ПКГТ 1906, ч. IV, с. 24.

Polskim²¹. Józef Broda zwraca uwagę na problem zmniejszenia się powierzchni leśnych w Austrii i Prusach przed 1864 r., w związku z bardzo dynamicznym rozwojem gospodarki i przemysłu²².

Ubytek leśny na dawnych ziemiach polskich wiązał się z reformą uwłaszczeniową cara Aleksandra II Romanowa. Zmiana ta nie rozwiązała problemu serwitutów. Te ostatnie gwarantowały ludności chłopskiej prawo korzystania z prywatnych zasobów leśnych, wypasu bydła czy poboru materiału opałowego i budulcowego. Skutkiem takich działań było zniszczenie lasów. Według Agnieszki Hucz ludność wiejska kradła i niszczyła zasoby leśne, a znaczny popyt na drzewo na przełomie XIX i XX stulecia wpłynął na dewastację i rabunek lasów państwowych na ogromną skalę²³.

Dochodową częścią gospodarki leśnej guberni grodzieńskiej w połowie XIX w.²⁴ stał się handel pniami drzew. W 1852 r. Skarb Państwa zarobił 22 723 ruble na sprzedaży drewna. Do spławu drewna wykorzystywano przystanie w Goniądzu i Drohiczynie oraz rzeki. W powiatach zachodnich były to Narew, Bug, Narewka, Supraśl oraz liczne strumienie leśne. Spławiano głównie sosnę i dąb. Cześć drewna, o wartości ok. 100 000 rubli, lasy rządowe sprzedawały na potrzeby opałowe fabryk sukna, papieru i wyrobów miedzianych zlokalizowanych w guberni grodzieńskiej. Ludność miejscowa kupowała jako budulec jodłę, topolę i brzozę. W niewielkiej ilości występowały smolarnie, dziegciarnie i potażarnie. Z kolei produkcja miodu z 9 777 zlokalizowanych barci przynosiła zaledwie 235 rubli dochodu.

Według białoruskiej badaczki Olgi Wołkowej w 1913 r. gubernia grodzieńska i wileńska dostarczała wyroby z drewna na rynek zewnętrzny i wewnętrzny Rosji. Głównym nabywcą rosyjskiego drewna było Cesarstwo Niemieckie. Do Niemiec eksportowano ponad 50% całego wywozu drewna z Rosji poza jej granice, a drewno z guberni grodzieńskiej i wileńskiej stanowiło aż 64,5%. Dużym atutem w eksporcie drewna do Niemiec było położenie geograficzne obu guberni²⁵.

W wyniku reformy z 1869 r., jak wspomniano, Korpus Leśniczych przekształcono w strukturę administracji cywilnej podlegającą Ministerstwu Dóbr Państwowych. W latach 1869–1883 lasami rządowymi guberni grodzieńskiej zarządzał leśniczy gubernialny. W analizowanym okresie urząd sprawowali ppłk Emil Gustaw Westberg (1866–1876), Henrich Tideman (1876–1880) i Hugon Eluchen (1880–1883)²⁶. Wszyscy należeli do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego.

²¹ Hucz 2005, s. 70; Broda 1984, s. 18.

²² Broda 1984, s. 17.

²³ Hucz 2005, s. 70–72.

²⁴ Połujaniński 1854, s. 181–195.

²⁵ Volkova 2019, s. 756–757.

²⁶ PKGT 1869, c. 35; PKGT 1870, c. 36; PKGT 1870, c. 41; PKGT 1872, c. 25; PKGT 1873, c. 26; PKGT 1874, c. 52; PKGT 1875, c. 44; PKGT 1876, c. 42; PKGT 1877, c. 40; PKGT 1878, c. 41;

Imiona i nazwiska leśniczych gubernialnych wskazują na ich niemieckie pochodzenie. Od 1888 r. do 1915 r. Leśnym Zarządem Gubernialnym oraz Gubernialnym Komitetem Ochrony Lasu kierował gubernator grodzieński.

W guberni grodzieńskiej w połowie XIX w. funkcjonowało 15 leśnictw: I i II grodzieńskie, wołkowyskie, I i II słonimskie, białostockie, I i II sokólskie, I, II, III, i IV próżańskie, kobryńskie, brzeskie i bielskie. Leśnictwa dzieliły się na 54 obszary, a te na 840 rewirów²⁷. Lasami rządowymi kierował leśniczy gubernialny, któremu podlegał Zarząd Leśny. Korpus Leśniczych guberni grodzieńskiej w 1854 r. składał się z 15 leśniczych, 4 podleśniczych, konduktora, 54 strażników leśnych, stróża wojskowo-leśnego, 172 strzelców, 697 gajowych i 122 starostów pożarnych²⁸.

W momencie przekształcenia Korpusu Leśniczych w strukturę cywilną istniało 15 okręgów leśnych. Na przełomie wieków zreorganizowano administrację lasów państwowych w guberni grodzieńskiej na szczeblu średnim (szczegóły zobacz: tabela 1). W 1898 r. było 16 leśnictw, a w 1905 r. – 25. Tuż przed wybuchem I wojny światowej strukturę rozbudowano do 31 okręgów.

Tabela 1. Leśnictwa guberni grodzieńskiej w latach 1869–1915

Lp.	powiat	nazwa okręgu	siedziba	1869 r.	1898 r.	1905 r.	1915 r.
I. grodzieński							
1		I grodzieński	Grodno	×	×	×	×
2		II grodzieński	b. d.	×	×	–	–
3		duruskiennicki	Druskienniki	–	–	×	×
4		jezierski	Jeziory	–	–	×	×
5		bersztowski	Żubrowo	–	–	×	×
6		mostowski	Mosty	–	–	×	×
II. sokólski							
7		I sokólski (kumiański)	Kumiatka	×	×	×	×
8		II sokólski (kuźnicki)	Kuźnica	×	×	×	×
9		III sokólski	Nikołajewka	–	–	×	×
III. białostocki							
10		białostocki	Przewalanka	×	×	×	×
11		knyszyński	Knyszyn	–	–	–	×
12		gródecki	Gródek	–	–	–	×
13		horodniański	Horodnianka	–	–	–	×

PKGT 1879, c. 39; PKGT 1880, c. 20; PKGT 1881, c. 29; PKGT 1882, c. 29; PKGT 1883, c. 29; PKGT 1884, c. 28.

²⁷ Połujaniński 1854, s. 169; PKGT 1857, c. 47–50.

²⁸ PKGT 1857, c. 47–50; Połujaniński 1854, s. 169. Liczba personelu leśnego guberni grodzieńskiej z połowy XIX w. sugeruje, że istniał bogaty materiał archiwalny związany z omawianym tematem badawczym.

Lp.	powiat	nazwa okręgu	siedziba	1869 r.	1898 r.	1905 r.	1915 r.
IV. bielski							
14		hołodowski	Hołody	x	x	x	x
15		mielnicki	Mętna	-	-	x	x
V. brzeski							
16		rudski	Małoryta	-	x	x	x
17		brzeski	Zakrucin	x	x	x	x
18		malorycki	Małoryta	-	-	x	x
19		miedniański	Dubica	-	-	-	x
VI. kobryński							
20		kobryński	Zakoziół	x	x	x	x
21		bezderzeski	Snitowo	-	-	-	x
VII. prużański							
22		prużański	Tewle	x	x	x	x
23		II prużański	b.d.	x	-	-	-
24		III prużański	b.d.	x	-	-	-
25		berezski	Bereza Kartuska	x	-	x	x
VIII. stonimski							
26		stonimski	Stonim	x	x	x	x
27		szarski	Porieczce	x	x	-	x
28		różański	Różany	-	x	x	x
29		biadotupicki	Zapole	-	x	x	x
30		diatłowski	Diatłowo	-	-	x	x
31		kossowski	Kossów	-	-	x	x
32		dereczyński	Dereczyn	-	-	x	x
IX. wołkowyski							
33		wołkowyski	Wołkowysk	x	x	x	x
34		jałowiecki	Jałówka	-	x	x	x

Tabela na podstawie: ПКГГ 1869, c. 39–40; ПКГГ 1898, c. 74, 82, 94, 105, 116, 128, 138, 150, 161; ПКГГ 1905, c. 36–37, 67, 83, 111, 128, 149, 164, 178–179, 196; ПКГГ 1915, c. 80, 102, 129, 169, 199, 232, 259, 287, 315; A-K 1914, kol. 81–82.

Symbole: x – leśnictwo funkcjonowało w danym roku; – – leśnictwo nie funkcjonowało w danym roku; b.d. – brak danych.

Zmiany administracyjne oznaczały zwiększenie zatrudnienia leśniczych oraz pozostałych pracowników służby leśnej. Ogólnikowość prezentowanego źródła nie pozwala na wnikliwą analizę, która prawdopodobnie jest możliwa po przeprowadzeniu pełnej kwerendy archiwalnej. Powiększenie personelu leśnego, co podkreśla A. Hucz, wiązało się z realizacją ustawy o ochronie lasów i przeciwstawieniu się ich dewastacji²⁹.

²⁹ Hucz 2005, s. 71.

Leśniczowie zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej

Po powstaniu styczniowym w zachodnich powiatach guberni grodzieńskiej działały cztery leśnictwa: białostockie z siedzibą w Przewalance koło Białegostoku, hołodowskie w Hołodach, I sokólskie w Kumiałce koło Korycina i II sokólskie w Czarnej Wsi (obecnie: Czarna Białostocka)³⁰. Od 1872 r. siedzibą II leśnictwa sokólskiego była Kuźnica Białostocka³¹. W 1898 r. leśnictwa w powiecie sokólskim zreorganizowano. Dwa sokólskie okręgi leśne zastąpiły trzy. Ich siedzibami były wsie: Horodnianka obok Czarnej Wsi, Kumiała i Nikołajewka koło Sokółki³².

Dalsze zmiany nastąpiły przed wybuchem Wielkiej Wojny. Na terenie powiatu białostockiego w 1905 r. powstało leśnictwo w Horodniance koło Czarnej Wsi, a osiem lat później leśnictwo w Gródku³³. Ostatnim powołanym do życia leśnictwem w rejonie Białegostoku był okręg knyszyński z siedzibą w Przytulance nieopodal Knyszyna³⁴. Modyfikacje administracyjne dotyczyły leśnictwa hołodowskiego w powiecie bielskim. W 1905 r. w Mętnej zorganizowano leśnictwo mielnickie³⁵. W ciągu czterdziestu sześciu lat liczba okręgów leśnych została podwojona. Najprawdopodobniej w tym okresie zwiększeniu uległo zatrudnienie w rosyjskiej służbie leśnej.

Do głównych obowiązków leśniczego należała opieka nad wyznaczonym okręgiem lasów państwowych. Leśniczy posiadał specjalistyczną wiedzę dotyczącą drzew, prowadzenia gospodarki leśnej (kontrola zasad korzystania z lasów, nadzór wyrębu drzew, spławu drewna, rekultywacja drzewostanu, kontrola straży leśnej i opieka nad nieruchomościami leśnictwa), organizacji pracy, spraw kadrowych, kwestii rachunkowo-ekonomicznych. Sprawował nadzór nad podleśniczymi, gajowymi i strażnikami leśnymi. Leśnictwo prowadziło kancelarię i buchalterię, zajmowało się wydawaniem asygnat na drzewo oraz zatrudniało sekretarza i pomocników leśniczego³⁶.

Według ustaleń K. Latawca ukaz carski z 19 V 1872 r. określał wysokość rocznego wynagrodzenia zasadniczego leśniczego w Rosji na poziomie od 400 do 700 rubli. Z dodatkami za wyżywienie (od 200 do 350 rubli), prowadzenie kancelarii (od 100 do 250 rubli) i delegacje służbowe (od 200 do 400 rubli) leśniczy pracujący w Królestwie Polskim mógł otrzymać łącznie do 900 do 1500 rubli

³⁰ ПКГГ 1869, c. 39–40.

³¹ ПКГГ 1872, c. 53; ПКГГ 1914, c. 122.

³² ПКГГ 1899, c. 87; ПКГГ 1915, c. 102.

³³ ПКГГ 1906, c. 85; ПКГГ 1914, c. 122.

³⁴ ПКГГ 1915, c. 129.

³⁵ ПКГГ 1905, c. 83.

³⁶ Hucz 2005, s. 80; Latawiec 2007a, s. 159.

rocznie w zależności od zaszerogowania urzędniczego³⁷. Uposażenie finansowe leśniczych należy określić jako wysokie. W okręgu włodawskim, położonym w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w., leśniczy zarabiał 1000 rubli rocznie³⁸. Z pewnością pensja leśniczego z guberni grodzieńskiej różniła się od pensji leśniczych z terenów Królestwa Polskiego. Ci ostatni otrzymywali nadzwyczajny dodatek finansowy, który mógł wynieść do 30% wynagrodzenia zasadniczego związanego z pełnieniem służby w Kongresówce³⁹. Wysokość pensji leśniczego pracującego w guberni grodzieńskiej prawdopodobnie można odnaleźć w dokumentacji służbowej, która znajduje się w archiwach białoruskich.

W latach 1869–1915 funkcję leśniczych pełniły 34 osoby (zobacz: aneks). Dość rzadko zdarzało się, że stanowisko leśniczego, z bliżej nieznanymi powodami, wakowało. Taka sytuacja miała miejsce w 1888 r. i 1913 r. w I okręgu sokólskim oraz 1913 r. w leśnictwie mielnickim. W dwóch przypadkach na pełnienie obowiązków leśniczego wyznaczono rewizorów leśnych z Gubernialnego Zarządu Dóbr Państwowych, czyli urzędników z leśnego nadzoru i kontroli gubernialnej. Byli to Porfiriusz Basakow (lata 1898–1905) i Stanisław Guszerowicz w 1908 r. w II okręgu sokólskim. W momencie wydzielenia okręgu horodniańskiego P. Basakowa skierowano do pełnienia obowiązków w tym leśnictwie w latach 1905–1906⁴⁰.

W omawianym okresie dziesięciokrotnie dochodziło do zmian personalnych w I okręgu sokólskim⁴¹. Sześć razy zmieniali się leśnicy w II okręgu sokólskim, ale dwa razy pełnili funkcję wspomnianych rewizorzy gubernialni. Dziewięciu leśniczych pracowało w leśnictwie białostockim. Najbardziej stabilny, pod kątem obsady kadrowej, był okręg hołodowski.

Warto wspomnieć o zmianach stanowisk w obrębie omawianych leśnictw. Aleksander Szleisner w 1873 r. przeszedł z I leśnictwa sokólskiego na równorzędne stanowisko do II okręgu sokólskiego, Igor Busz, po dziewięciu latach kierowania I leśnictwem sokólskim, od 1888 r. został leśniczym białostockim, a Adolfa Jemme Zarząd Gubernialny Dóbr Państwowych skierował w 1900 r. do leśnictwa horodniańskiego⁴².

Wśród analizowanej grupy leśniczych 8 osób było ewangelikami (23,5% badanej populacji), 25 wyznawało prawosławie (73,5%), a w jednym przypadku nie udało się ustalić wyznania. Wyznanie ewangelickie oraz niemiecko brzmiące nazwiska wskazują na znaczną grupę osób pochodzenia niemieckiego. Adolf

³⁷ Latawiec 2007a, s. 157, 166–167.

³⁸ Hucz 2005, s. 80, 82.

³⁹ Latawiec, 2007a, s. 167.

⁴⁰ PKGT 1898, c. 51; PKGT 1905, c. 67; PKGT 1906, c. 85; PKGT 1908, c. 110.

⁴¹ Analiza zmian personalnych na podstawie aneksu.

⁴² PKGT 1873, c. 52; PKGT 1878, c. 80; PKGT 1907, c. 131.

Reinhard był leśniczym białostockim od 1847 do 1872 r. i należał do najbardziej doświadczonego zawodowo personelu⁴³. Sześć osób trafiło do leśnictw zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w., a od lat osiemdziesiątych można zaobserwować napływ osób narodowości rosyjskiej. Wyjątkiem jest zatrudnienie ewangelika Alfreda Michelsena w 1913 r. (leśnictwo I sokólskie)⁴⁴. Być może ta decyzja w obsadzie personalnej, niezależnie od rusyfikacji polityki kadrowej, była spowodowana brakiem wykwalifikowanego i przeszkolonego personelu.

Polityka kadrowa prowadzona wśród leśniczych zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej wiązała się z realizacją wysuniętej przez wileńskiego generał-gubernatora Michała Murawiowa koncepcji wzmoczonej rusyfikacji, depolonizacji, przemian ustrojowo-politycznych, wyznaniowych, oświatowych i kulturowych Kraju Północno-Zachodniego po stłumieniu przez Rosjan powstania styczniowego⁴⁵. Dnia 3 VI 1864 r. Komitet Zachodni wydał postanowienie dotyczące wymiany nierosyjskich urzędników na urzędników rosyjskich⁴⁶. W latach 1863–1865 na terytorium guberni zachodnich przybyło 5617 urzędników z głębi imperium⁴⁷. Według Stanisława Wiecha takie postępowanie prowadziło do wdrożenia rosyjskiego nacjonalizmu etnicznego oraz wzmocnienia rosyjskiego potencjału demograficznego na ternie wileńskiego generał-gubernatorstwa obejmującego gubernie: wileńską, kowieńską, grodzieńską, mińską, mohylewską i witebską⁴⁸. Ta polityka wewnętrzna w Kraju Północno-Zachodnim była kontynuowana przez następców Murawiowa – Konstantego Kaufmana i Eduarda Baranowa⁴⁹. Z kolei generał-gubernator wileński Aleksander Potapow wdrażał program unifikacji Kraju Północno-Zachodniego z pozostałą częścią imperium rosyjskiego⁵⁰. Wymiana kadry i depolonizacja urzędów na różnych szczeblach administracji państwowej rozpoczęła się za rządów Murawiowa. Między 1863 a 1865 r. sprowadzono 6000 urzędników z innych części Rosji i obsadzono w administracji państwowej, sądownictwie, oświacie, policji i wojsku. Zadanie urzędników polegało na wcieleniu w życie założeń i koncepcji polityki depolonizacyjnej Murawiowa⁵¹. Skutkiem polityki depolonizacyjnej wileńskich generał-gubernatorów były zmiany na stanowiskach leśniczych analizowanego terenu. Warto zauważyć, że napływ Rosjan na stanowiska

⁴³ PKGT 1869, c. 39; PKGT 1870, c. 40; PKGT 1871, c. 45; PKGT 1872, c. 60.

⁴⁴ PKGT 1913, c. 114; PKGT 1914, c. 122; PKGT 1915, c. 102.

⁴⁵ Wiech 2008, s. 33; Комзолова 2005, c. 50–61.

⁴⁶ Wiech 2008, s. 36.

⁴⁷ Комзолова 2005, c. 63.

⁴⁸ Wiech 2008, s. 38–39.

⁴⁹ Wiech 2008, s. 39–43; Wiech 2021, s. 26–27.

⁵⁰ Wiech 2021, s. 54.

⁵¹ Wiech 2008, s. 68–71.

leśniczych w guberni lubelskiej pozostającej w Królestwie Polskim według K. Latawca miał miejsce w końcu lat osiemdziesiątych XIX w., a lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XIX stulecia cechowały się niewielkim udziałem osób narodowości rosyjskiej w leśnej obsadzie personalnej⁵².

Wysoki poziom wykształcenia leśniczych wiązał się z wykształceniem, które narzucały rosyjskie przepisy prawne⁵³. W przypadku 16 pracowników służby leśnej (47% analizowanych osób) podczas kwerendy w PIKTT nie udało się udowodnić ukończenia szkoły wyższej. Absolwentami Leśnego i Geodezyjnego Instytutu w Petersburgu było 13 osób (38,2%). Mikołaj Podgajecki – leśnik II okręgu sokólskiego – ukończył dwie wyższe szkoły Leśnego i Geodezyjnego Instytutu w Petersburgu oraz Instytut Agronomii w Petersburgu. Czterech leśników (1,2%) uczyło się w Petersburskiej Akademii Nauk, Akademii Leśnictwa w Petersburgu, Instytucie Leśnictwa w Petersburgu oraz Goreckiej Szkole Rolniczej.

Ważnym aspektem były umiejętności zawodowe zdobyte w Korpusie Leśnym przed zatrudnieniem pracownika na stanowisku leśniczego (zobacz: tabela 2). Dwie osoby wykazywały się ponad dwudziestoletnim stażem pracy. Aleksander Zabel posiadał trzydziestosześcioletnie doświadczenie, które wykorzystał w I okręgu sokólskim. Adolf Reinhard, jako leśniczy białostocki, przepracował 25 lat, a Fiodorowi Posaszewowi udało się zdobyć jedenastoletnie doświadczenie pracując w II leśnictwie sokólskim. Grupę osób z ponad dziesięcioletnim doświadczeniem stanowiło trzech leśniczych, a dziesięć osób pracowało krócej niż 10 lat. Ta ostatnia grupa stanowiła 29% obsady leśniczych w omawianym okresie. Trzech mężczyzn rozpoczynało pracę w administracji leśnej zaczynając od stanowiska leśniczego w zachodnich powiatach guberni grodzieńskiej.

Na stanowisku leśniczego w latach 1869–1915 r. zatrudniono trzydziestu czterech mężczyzn. Niektórych leśniczych przenoszono na stanowiska służbowe w obrębie analizowanych leśnictw. Łącznie obsadzano 40. etatów w ciągu 46 lat, a dwa etaty wakowały. Na wykresie 1 można zaobserwować 50% etatów leśniczego pełnionych przez okres od 1 do 3 lat. Potwierdza to częste zmiany personalne w I i II sokólskim (zobacz: tabela 2). Trudno wskazać przyczynę rotacji na tych dwóch stanowiskach Korpusu Leśniczych. Drugą grupę stanowiło 9 osób (22,5% wszystkich etatów), które przepracowały od 4 do 6 lat w leśnictwach położonych w powiatach białostockim, bielskim i sokólskim. Siedem osób (17,5%) pracowało od 7 do 13 lat. Pozostałe osoby pełniły prawie lub ponad dwudziestoletnią służbę.

⁵² Latawiec 2007b, s. 106; Latawiec 2007a, s. 163–164. Według K. Latawca w 1888 r. Rosjanie napłynęli w znaczny sposób do struktur leśnych w Królestwie Polskim (Latawiec 2007a, s. 163–164). Lubelski badacz podkreśla, że proces depolonizacyjny na obszarze Kongresówki przebiegał w różnym tempie. Na przykładzie analizowanych zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej można wysnuć podobny wniosek.

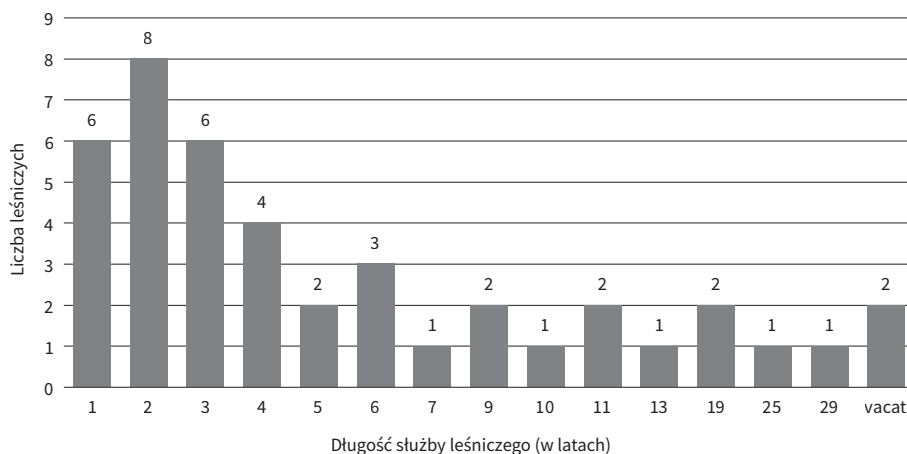
⁵³ Latawiec 2007a, s.156.

Tabela 2. Doświadczenie zawodowe leśników zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej w momencie objęcia stanowiska leśniczego

Doświadczenie zawodowe w latach	Liczba leśników	
	L.b.	%
0	3	8,9
3	1	2,9
4	4	11,9
5	1	2,9
6	1	2,9
7	3	8,9
11	1	2,9
12	1	2,9
13	1	2,9
24	1	2,9
25	1	2,9
36	1	2,9
b.d.	15	44,2
Razem	34	100

Tabela na podstawie: aneks 1.

Wykres 1. Długość służby na stanowisku leśniczego w zachodnich powiatach guberni grodzieńskiej w latach 1869–1915

Wykres na podstawie: aneks 1.

Zakończenie

Stanowisko leśniczego w rosyjskich strukturach administracyjnych było prestiżowym i ważnym urzędem z perspektywy zarządzania lasami państwowymi. Za pełnioną funkcję leśniczy otrzymywał dobre uposażenie finansowe związane ze służbą w guberniach położonych na zachodnich krańcach Rosji. Gubernię grodzieńską, podobnie jak gubernię lubelską, dotknęły procesy depolonizacyjne, rusyfikacyjne i unifikacyjne z pozostałą częścią Rosji⁵⁴. Na przykładzie analizowanej grupy leśniczych można zauważyć, że od końca lat osiemdziesiątych XIX w. zaprzestano zatrudniania leśniczych wyznania luterńskiego, a obsadę personalną stanowiły osoby wyznania prawosławnego o rosyjsko brzmiących nazwiskach. Dwaj leśniczowie ewangelickiego wyznania pełniący służbę na omawianym terenie tuż przed 1914 r. stanowią wyjątek od tej reguły. Zmiany w polityce kadrowej na ziemiach polskich, w tym w zachodnich powiatach guberni grodzieńskiej, zakończyły się wraz z ewakuacją Rosjan w głąb imperium carskiego podczas I wojny światowej. Funkcjonowanie personelu leśnego w guberni grodzieńskiej na przełomie XIX i XX w. w dalszym ciągu wymaga szczegółowej analizy oraz pogłębionych badań i kwerendy archiwalnej, głównie w białoruskich i rosyjskich archiwach.

Bibliografia

Źródła drukowane

Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи. Ч. 2: *Власти и места управления: губернского, областного, окружного, уездного и ведомства их,* С. Петербургъ 1914.

Памятная Книжка Гродненской Губернии: 1857, 1869–1915.

Полное собрание законов Российской империи, Т. 14 (1839), Ч. 1, Санктпетербургъ 1840.

Полное собрание законов Российской империи, Т. 44 (1869), Ч. 1, Санктпетербургъ 1873.

Полное собрание законов Российской империи, Т. 8(1888), Санктпетербургъ.

Opracowania

Andrysiak E. (2013), *Edycje „Pamjatnoj kniżki Kalisšskoj Gubernii” jako przykład rosyjskiej produkcji wydawniczej w Królestwie Polskim*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 1 (4), s. 81–87.

⁵⁴ Latawiec 2007b, s. 31–32; Latawiec 2007a, s. 163–164; Wiech 2018, s. 33; Wiech 2021, s. 26–27.

- Broda J. (1984), *Lasy Królestwa Polskiego i ich stan zagospodarowania w dobie powstania styczniowego*, „Sylwan” 5, s. 11–21.
- Dmitruk S. (2017), *Społeczeństwo miasta Kleszczele w latach 1864–1915 w świetle wydawnictwa „Pamiętna Książka Grodzieńskiej Gubernii”*, w: *Kleszczele. Podlasie. Ukraina. Księga jubileuszowa ku czci doktora Mikołaja Roszczenki w 75-lecie urodzin* (seria: „Chełmsko-Podlaskie Studia Historyczne”, tom III), red. G. Kuprianowicz, R. Wysocki, Kleszczele, s. 81–105.
- Dobroński A.Cz. (1980), *Infrastruktura społeczna i ekonomiczna guberni łomżyńskiej i obwodu białostockiego (1866–1914)*, Białystok.
- Górac A. (2007), *Reformy administracji lasów państwowych w Królestwie Polskim i ich geneza (1867–1880)*, w: *Lasy Królestwa Polskiego w XIX wieku. Struktura – administracja – gospodarka*, red. A.B. Duszyk, K. Latawiec, Radom, s. 119–149.
- Hucz A. (2005), *Gospodarka leśna w dobrach włodawskich Zamoyskich w latach 1837–1917*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 3, s. 68–96.
- Klemantowicz D. (2008), *Lasy powiatu sieradzkiego w połowie XIX w.*, „Biuletyn Szadkowski” 8, s. 151–160.
- Latawiec K. (2007a), *Rosjanie w korpusie pracowników leśnych Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX*, w: *Lasy Królestwa Polskiego w XIX wieku. Struktura – administracja – gospodarka*, red. A.B. Duszyk, K. Latawiec, Radom, s. 151–185.
- Latawiec K. (2007b), *W służbie imperium... Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864–1915*, Lublin.
- Połużaniński A. (1854), *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym*. Tom II, Warszawa.
- Wiech S. (2018), *Litwa i Białoruś. Od Murawjowa do Barnowa (1864–1868)*, Kielce.
- Wiech S. (2021), *Litwa i Białoruś. Rządy Potapowa (1868–1874)*, Kielce.
- Wydra I. (2004), „Pamiętna Książka Lublińskiej Gubernii” (1870–1912) – charakterystyka pisma, w: *Lublin a książka: materiały z okazji 50-lecia Wydziału Humanistycznego UMCS i 95-lecia Biblioteki im. H. Łopacińskiego w Lublinie*, red. A. Krawczyk, E. Józefowicz-Wisińska, Lublin, s. 457–468.
- Volkova V. (2019), *Ziemie białoruskie pod niemiecką okupacją w okresie I wojny światowej, w: Pierwsza niemiecka okupacja. Królestwo Polskie i Kresy Wschodnie pod okupacją mocarstw centralnych. 1914–1918*, red. G. Kucharczyk, Warszawa, s. 669–845.
- Алексеев А.И., Третьяков А.В. (2017), *Государственное регулирование лесного хозяйства Российской Империи в ХІХ – начале ХХ в.*, „Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета.”, 2 (42), b. p. (wersja elektroniczna: <http://scientific-notes.ru/#new-number?id=47> dostęp 23.11.2021).
- Национальный Исторический Архив Беларуси в г. Гродно. Путеводитель, Гродно 2016.
- Комзолова А. (2005), *Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ*, Москва.

Aneks. Spis leśniczych w zachodnich powiatach guberni grodzieńskiej w latach 1869–1915

Uwaga: aneks składa się z tabel, które zakresem geograficznym obejmują omawiane powiaty. Skrótly:

LGIP – Leśny i Geodezyjny Instytut w Petersburgu; ALP – Akademia Leśnictwa w Petersburgu, GSR – Gorecka Szkoła Rolnicza, ANP – Akademia Nauk w Petersburgu, PIR – Instytut Rolnictwa w Petersburgu.

I okręg sokólski (od 1898 r. okręg kumiański)

Lp.	Imię i nazwisko	leśniczy w latach	w służbie leśnej od	wykształcenie	wyznanie
1	Aleksander Szleisner	1867–1872	1864	LGIP	ewangelickie
2	Mikołaj Portański	1872–1878	1865	LGIP	prawosławne
3	Igor Busz	1878–1887	1853	LGIP	ewangelickie
4	<i>vacat</i>	1888	-----	-----	-----
5	Wiktor Jankow	1889	1882	ANP	prawosławny
6	Aleksander Georgijewski	1891	1883	ALP	prawosławny
7	Konstanty Lebediew	1892–1893	1886	LGIP	prawosławny
8	Fiodor Prochorow	1894–1897	1888	LIGP	prawosławny
9	Aleksander Zabel	1898–1907	1862	LIGP	b.d.
10	Aleksy Pomierancew	1908–1912	b.d.	b.d.	prawosławny
11	<i>vacat</i>	1913	-----	-----	-----
12	Alfred Michelsen	1913–1915	b.d.	b.d.	ewangelickie

II okręg sokólski (od 1905 r. kuźnicki)

Lp.	Imię i nazwisko	leśniczy w latach	w służbie leśnej od	wykształcenie	wyznanie
1	Gustaw Karol Edward Krauze	1867–1870	1863	LGIP	ewangelickie
2	Mikołaj Podgajecki	1870–1873	1865	LGIP; Instytut Agronomii w Petersburgu	prawosławne
3	Aleksander Szleisner	1873–1886	1864	LGIP	ewangelickie
4	Fiodor Posaszew	1886–1897	1886	GSR	prawosławne
5	p.o. Porfiriusz Basakow	1898–1905	1874	PIR	prawosławne
6	Michał Tretiakow	1905–1907	b.d.	b.d.	prawosławne
7	p.o. Stanisław Guszerowicz	1908	b.d.	b.d.	b.d.
8	Aleksander Morticz-Szamraj	1909–1914	b.d.	b.d.	b.d.

III okręg sokólski (od 1905 r. sokólski)

Lp.	Imię i nazwisko	leśniczy w latach	w służbie leśnej od	wykształcenie	wyznanie
1	Mikołaj Podsosow	1898–1904	1891	LGIP	prawosławne
2	Mikołaj Sawicz	1904–1915	b. d.	b. d.	prawosławne

Okręg białostocki

Lp	Imię i nazwisko	leśniczy w latach	w służbie leśnej od	wykształcenie	wyznanie
1	Adolf Reinhard	1847–1872	1847	LGIP	ewangelickie
2	Igor Busz	1872–1878	1853	LGIP	ewangelickie
3	Wilhelm Sztegman	1878–1897	1865	LGIP	ewangelickie
4	Adolf Jemme	1897–1899	1885	LGIP	ewangelickie
5	Dymitr Jakowlew	1900–1904	1896	LGIP	prawosławny
6	Konstanty Koleśnikow	1905–1906	b. d.	b. d.	prawosławny
7	Jan Chlebowicz	1907	b. d.	b. d.	prawosławny
8	Konstanty Riniejski	1908–1912	b. d.	b. d.	prawosławny
9	Jerzy Stojanow	1913–1915	b. d.	b. d.	prawosławny

Okręg horodniański (od 1905 r.)

Lp	Imię i nazwisko	leśniczy w latach	w służbie leśnej od	wykształcenie	wyznanie
1	p.o. Porfiriusz Basakow	1905–1906	1874	PIR	prawosławne
2	Adolf Jemme	1907–1912	1885	LIGP	ewangelickie
3	Michał Bogdanow	1912–1915	b.d.	b.d.	prawosławny

Okręg gródecki (od 1913 r.)

Lp	Imię i nazwisko	leśniczy w latach	w służbie leśnej od	wykształcenie	wyznanie
1	Aleksy Pomierancew	1913–1915	b.d.	b.d.	prawosławny

Okręg knyszyński (od 1914 r.)

Lp	Imię i nazwisko	leśniczy w latach	w służbie leśnej od	wykształcenie	wyznanie
1	Aleksander Iwanow	1914–1915	b.d.	b.d.	prawosławny

Okręg bielski (od 1898 r. okręg hołodowski)

Lp	Imię i nazwisko	leśniczy w latach	w służbie leśnej od	wykształcenie	wyznanie
1	Edward Szulc II	1864–1893	1861	LIGP	ewangelickie
2	Michał Pogodin	1893–1903	1889	LIGP	prawosławne
3	Włodzimierz Leontijew	1904–1915			prawosławne

Okręg mielnicki (od 1905 r.)

Lp	Imię i nazwisko	leśniczy w latach	w służbie leśnej od	wykształcenie	wyznanie
1	Michał Porecki	1905–1909	b. d.	b. d.	prawosławne
2	<i>vacat</i>	1910	----	----	----
3	Borys Witkowski	1911	b. d.	b. d.	prawosławne

Tabela na podstawie: ПКГГ 1869, c. 39–40; ПКГГ 1870, c. 39, 40, 60; ПКГГ 1871, c. 44–45; 1872, c. 53, 70; ПКГГ 1873, c. 52, 61, 69; ПКГГ 1874, c. 61, 86, 112–113; ПКГГ 1875, c. 77, 88, 99; ПКГГ 1876, c. 77, 88, 102;

ПКГГ 1877, c. 76, 87, 101; ПКГГ 1878, c. 80, 91, 105; ПКГГ 1879, c. 78, 103; ПКГГ 1880, c. 52, 60, 68; ПКГГ 1881, c. 52, 61, 69; ПКГГ 1882, c. 53, 61, 70; ПКГГ 1883, c. 51–52, 59–60, 65–66; ПКГГ 1884, c. 46, 53, 59–60; ПКГГ 1885, c. 51, 54, 65; ПКГГ 1886, c. 53, 61–62, 69; ПКГГ 1887, c. 55, 64, 72; ПКГГ 1888, c. 70, 85, 86; ПКГГ 1888, c. 75, 89; ПКГГ 1889, c. 69, 80, 89; ПКГГ 1890, c. 69, 80, 89; ПКГГ 1891, c. 71, 82, 92–93; ПКГГ 1892, c. 72, 84, 95; ПКГГ 1893, c. 69, 80, 91; ПКГГ 1894, c. 71, 82, 93; ПКГГ 1895, c. 71, 82, 92; ПКГГ 1896, c. 60, 70, 79; ПКГГ 1897, c. 65, 76, 85; ПКГГ 1898, c. 82, 94, 105; ПКГГ 1899, c. 87; ПКГГ 1900, c. 84, 96, 108; ПКГГ 1901, c. 90, 103, 118; ПКГГ 1902, c. 93, 112, 143; ПКГГ 1903, c. 43; ПКГГ 1904, c. 23; ПКГГ 1905, c. 67, 83, 83; ПКГГ 1906, c. 68, 85, 114; ПКГГ 1907, c. 107, 113, 131, 179; ПКГГ 1908, c. 110, 134, 183; ПКГГ 1909, c. 164, 184, 222; ПКГГ 1910, c. 239; ПКГГ 1911, c. 80, 180, 204, 245; ПКГГ 1912, c. 186, 215, 259; ПКГГ 1913, c. 114, 144, 185; ПКГГ 1914, c. 122, 199; ПКГГ 1915, c. 102, 129, 169; A-K 1914, kol. 81.